

„Tesla je jedna tragična figura“: *Tesla Miloša Crnjanskog*

„Vi znate kakav je bio običaj u teatru, u Veneciji. Kad bi spustili zavesu, glumci bi izišli pred zavesu pa se poklonili. A publika bi pljeskala i tražila da se pojave i glumci koji su na pozornici umrli. Vikala je: I morti. I morti. I mrtvi. I mrtvi.“

Ovako je Tesla, junak istoimene drame Miloša Crnjanskog, predvideo sudbinu svoga imena. I danas ceo svet zna ko je bio Nikola Tesla, a bio je junak-genije dvadesetog veka (i danas). No, postavlja se pitanje zbog čega je sudbina ovog naučnika toliko zaintrigirala Miloša Crnjanskog te je iz toga postala ova drama? Možda zbog nepravde koja mu je učinjena („A dočekao je da umre, posle, u starosti, u sirotinji. U jednoj hotelskoj sobi, hraneći golubove“)? Možda što je u Tesli prepoznao sebe? Ili zato što je u Teslinom životu bilo mnogo tajni o kojima je trebalo govoriti?

Odgovore na ova pitanja daje upravo tekst (dat kao razgovor sa Crnjanskim) Velisava Tomića „U Teslinom životu je ostalo nekoliko tajni“, koji će u ovom radu poslužiti kao potka da se rasvetle pojedini detalji. Drama je nastala 1966. godine, mada je Crnjanski razmišljao da je napiše već oko 1952. godine. Ono što je naročito interesantno jeste da se ovaj pisac i te kako pozabavio životom slavnog naučnika, te možemo reći da je preneo bar deo onoga što se u njegovom životu zaista dešavalo („A što se tiče podataka o privatnom Teslinom životu, oni su uglavnom iz doba kada je Tesla bio klonuo“). Evo samo nekih detalja koje Crnjanski u beogradskom hotelu „Ekscelzior“, gde se oporavljao od bolesti, priča Velisavu Tomiću: „Nikola Tesla nije postojao kao jedna ličnost. Bio je prvo Tesla koji je srećan i koji je u

Ameriku došao mlad i vanredno lep. Bio je snažan, ali siromašan¹. Tako će ga u drami i opisati: „NIKOLA TESLA. Pronalazač, električar, star 44 godine. (...) Čovek suh, koštunjav, snažan, lepe glave, s profilom grčkih skulptura. (...) Tesla je bio skroman, ali ponosit. A katkad i plahovit. Prema Amerikancima ponaša se uljudno, ali kao stranac“. Međutim, Crnjanski ne priča o srećnom, mladom i vanredno lepom Tesli, već o naučniku koji već duže vreme boravi u Americi, i svetu koji je njemu suprotan – koji ga ne razume do kraja. I tu dolazimo do onog suštinskog što je pisac pokazao u delu, a o čemu je i prozborio: „U svojoj drami hteo sam da podvučem borbu čoveka sa sudbinom, borbu naučnika koga hoće da iskoriste...“².

Možda baš zbog toga u drami ima dosta dijaloga, a malo didaskalija. Najveći deo radnje odvija se u Teslinoj (poprilično neurednoj) radionici, a manji „u biblioteci jednog milionara, u Njujorku, godine 1900“. Drama ima četiri čina i u svakom od njih Crnjanski čitaoca/gledaoca upoznaje sa novim likovima. Kao oponenta Nikoli Tesli pisac postavlja Čarlsa: „Čovek od oko 35 godina, plav, atletskog stasa, poreklom Škot. Ima lice Kelta, junačko, lepo, plavu, meku, jareću bradicu, zlatnu kosu koja je vrlo duga. To je čovek drzak, vedar, gotov i na tuču“. Mogućno je da akcenat na *jarećoj bradici* ukazuje na đavola, odnosno onog koji je simbol zla. I u *Rečniku simbola* stoji sledeće: „Đavo je simbol zla. Bilo da se oblači kao otmeni gospodin ili da se ceri sa kapitela katedrala, da ima *glavu jarca* ili kamile, račvaste noge, rogove ili dlake po čitavom telu, on je, bez obzira na privid, uvek zavodnik i dželat“³. I kada u Robertovoj biblioteci Čarlsova deca Tesli otkinu dugme, njegova žena Rozamund će reći: „Cecilijus, hvatajte te male đavole. To si demoni. Nosite ih napolje. Nek čuje i od posluge, kakva su mu deca. Tesla,

---

¹ Ž. Stojković, *Eseji i članci – istorija, polemike, razgovori*, Beograd 1999: Zadužbina Miloša Crnjanskog, str. 506.

² Isto, str. 508.

³ Alen Gerbran i Žan Ševalije, *Rečnik simbola*, Novi Sad 2004: Stylos, str. 203.

izvinite, zadocnila sam. To su đavoli“. A ko je, napokon, Čarls u ovoj drami? Prema prethodno navedenom, on i jeste simbol zla, tačnije onaj koji gleda samo lični interes i koji bi preko Teslinog pronalaska da se obogati. Zato se često sa Amerikancima (koji u drami nemaju imena već nose naziv Amerikanac 1, Amerikanac 2, itd.) pojavljuje u njegovoj radionici preteći tužbama ako Tesla ne preda lampu. Ali junak drame to ne želi. On želi da ljudima podari struju koja će jednako služiti i bogatom i siromašnom. No, svet je toliko iskvaren, da su sve njegove ideale, tačnije namere da za čovečanstvo uradi nešto dobro, preokrenuli. To se naročito vidi u trećem činu u kom Crnjanski uvodi nove likove – Garfilda (čuveni anatom Njujorka), Harisona (čuveni fizičar) i Mek Kinlija (pukovnik). Oni će u naučnikovu radionicu doneti novi „pronalazak“ – električnu stolicu, koja, zahvaljujući Teslinoj dvofaznoj struji, vrlo lako ubija kažnjenike. I dok se Tesla grozi toga, oni to smatraju kao veoma human čin kažnjavanja, jer nema više bešenja, ubijanja jednofaznom strujom kad su se ljudi „kuvali i po sedam minuta“.

Miloš Crnjanski je u spomenutom tekstu „U Teslinom životu je ostalo nekoliko tajni“ za Ameriku i njen sistem življenja rekao sledeće: „Hoću da kažem da čovek koji napusti svoju zemlju i koji živi u tuđem, strašnom i velikom svetu – ne može biti srećan. Sve što je Tesla doživeo tamo to je jako žalosno, a za to nisu krivi Amerikanci. To nije nikakva optužba na Ameriku. Tesla je, naprotiv, voleo Ameriku i u nju je otišao sa idealom (...) Slika je, međutim, bila sasvim drugačija“. I to će se zaista pokazati i u drami. Tesla je više puta žalio za svojim rodnim mestom, Smiljanima, za svojim zavičajem. Kao podsećanje na zavičaj pisac uvodi Bukovicu, sina njegove jedine istinske ljubavi Mande, koji tragično završava.

Ako je iko znao kako je čoveku koji, kada napusti svoju zemlju, živi u „tuđem, strašnom i velikom svetu“, to je bio Crnjanski i tu

možemo tražiti sličnost između njega i Tesle. Rođen je u Čongradu, u Mađarskoj 26. oktobra 1893. godine. Svoje prve stihove napisao je u Temišvaru, a u Beogradu je, nakon što je Prvi svetski rat proveo u ratnoj bolnici i na frontu, došao 1919. Kao ataše boravio je u Berlinu, potom je izveštavao iz Španije, a period između 1935. i 1941. godine proveo je u diplomatskoj službi u Berlinu i Rimu. Drugi svetski rat ga je zatekao u Rimu, odakle je preko Madrida i Lisabona stigao u London, u kome je, kao protivnik komunističke ideologije, kao emigrant živio do 1965. U Jugoslaviju se vraća 1965. god. U traganju za obalama svoga života, on je s radošću ugledao Beograd kom je posvetio stihove:

*U tebi nema besmisla, ni smrti.
Ti sjajiš kao iskopan stari mač.
U Tebi sve vaskrsne, i zaigra, pa se vrti,
i ponaavlja, kao dan i detinji plač.
A kad mi se glas, i oči, I dah upokoje,
Ti ćeš me, znam, uzeti na krilo svoje.*

(Lament nad Beogradom)

Zato je bio jedan od onih koji je odlično razumeo Nikolu Teslu. I dok Tesla laborantu govori: „Zar ne bi bilo lepše da smo sad u našem Smiljanu – da živimo ko ljudi. Kod nas je sad lepa jesen. A opada kao i ovde žuto lišće. Lepše”, Miloš Crnjanski će u „Stražilovu” napisati sledeće:

*I, tako bez veza,
stiže me, ipak, rodna, bolna, jeza.
I, tako, bez doma,
ipak će mi sudbina postati pitoma.*

Ljubav je, takođe, motiv koji se paralelno provlači u drami. U Teslu je zaljubljena i milionerka Elen, a potajno i Čarlsova žena Rozamund, ali on ne želi ništa sa njima govoreći da je njegova jedina ljubav Samoća. Jasno je, nije se ženio. Ne prihvatajući Elen za suprugu, on, zapravo, ne prihvata ni taj svet potpino drugačiji od njegovog – svet milionera kojima je primarna lična korist. Odlučuje se za samoću. Crnjanski nije dao mnogo mesta ljubavnom životu Nikole Tesle. Nije, jer je hteo da težište bude upravo na onome što je na početku ovog rada i navedeno. Zato i govori sledeće: „Podaci o mogućim Teslinim ljubavima i svim pismima koja je napisao nemaju mnogo mesta u drami *Tesla*“.

Koliko je taj svet drugačiji od Teslinog, u koji se nije vraćao ali sa kojim je živeo, pokazuje i drugi čin ove drame. U tom činu likovi iz američke elite glume „žive“ slike u dobrotvorne svrhe. Samo se u ovom činu radnja odvija van Tesline radionice – u biblioteci Eleninog brata Roberta. „A levo od ognjišta, jedna mala pozornica, za prikaz, tada vrlo omiljenih, takozvanih ‘živih’ slika. Kao pozorište lutaka.“ Amerikanci na foteljama prurušeni su u Indijance, Elen u Pokahontas, a Čarls u Bendžamina Frenklina – američkog naučnika i borca za slobodu čoveka. Ono što je vrlo interesantno, jeste da Miloš Crnjanski ni Bendžamina ne „spominje“ slučajno. On je, između ostalog, prvi uveo ulično osvetljenje, a o tome je Tesla u drami Čarlsu rekao: „Ja vam nudim novu lampu, uličnu. Kad biste mene slušali, Čarls, osvetlili bismo Njujork i sve američanske varoši, kako nikad svetlele nisu. Njujork bi sjao kao Pariz. (...) Ja vam nudim struju koja će biti jeftinija od svega do sada“. U tom činu Elen upozorava Teslu da je Čarls podneo tužbu protiv njega i tako se osamdeseti rođendan Elenine staramajke pretvara u ponovno prisiljavanje da Tesla da lampu. Ovde je opet po sredi lični interes, a likovi sada glume svoje oponente, tačnije one kojima nisu ni slični. U tu svrhu spominjemo razgovor Tesle i Čarlsa, kada mu Tesla govori: „Franklin je rekao da su svi ljudi stvoreni slobodni i jednaki. Da ni jedan rat još nije nešto dobro, a ni jedan mir, zlo. A šta kaže ovaj

vaš Franklin? Franklin je rekao da je jedini izvor vlasti, u pristanku onih, nad kojima se vlada. A šta kaže Čarls?“. Premda je ovo, mogli bismo reći, pozorište u pozorištu gde bi svako od likova koji se javljaju u ovom činu trebalo da bude maskiran, svi su maskirani, osim Tesle! Time Crnjanski još više oslikava lice tog društva. Tesla je u ovom činu samo ponosit i ogorčen i naročito naglašava reči svoga prijatelja Marka Tvena da je ljudska rasa prokleta.

I još nešto: Tesla u drami nije prikazan samo kao naučnik, već i kao veoma načitan čovek. Evo jednog detalja iz drame kada Elen i Tesla razgovaraju. Elen: „Vi ste mi pričali, koješta, o Suncu. Sunce je za mene, dotle, bilo samo jedna velika, glupava, uvek ista, lopta, usijana, koja me je budila iz najlepših snova, vrlo rano, i koja mi je stvarala pege na licu. Uvek je okruglo kao točak na velosipedu. Dosadno“. Tesla: „Ja sam vam na tom izletu pričao, o Suncu, ono što je jedan Francuz napisao, u 17. veku, a ne ono što ja mislim o suncu.“

Čak i u tome su Tesla i Čarls sušte suprotnosti. To se vidi iz Čarlovih reči: „Ne razumem. Nisam načitan. Ne čitam, kod Elen, Evripida. Ponešto sam, međutim, i ja pročitao, Tesla. Don Kihota. O fakirima u Indiji. Aristofana, o onome što, u korpi visi, i soli pamet svetu. Razlika između nas, Tesla, svodi se na fontane i kobile. Vi ste Elen zavodili govoreći joj o fontanama njenim, kako se zimi smire, u ledu, prsnu i šikću u vis, u proleće. Ja sam je vodio, u Virdžiniju, u moju ergelu“. A kada mu Čarls kaže da će završiti kao Diogen u buretu, Tesla će reći, s prezirom: „Zaista nisam znao, da ste načitan, toliko, Čarls, bravo. A pošto ste to dokazali, sad biste, najposle, mogli da me ostavite na miru“. Tako Tesla ponekad u drami biva prek, možda i drzak, po zasluži. I tu možemo tražiti sličnost između njega i Crnjanskog. Obojica su bili vrsni u svojim oblastima, emigranti, preki, ponekad i drski, ali uvek željni svoje domovine. Predrag Palavestra će za Crnjanskog reći da ima „preku i svađalačku narav“ i da je tipičan

naš čovek od pune darovitosti i nedisciplinovan⁴.

Interesantan je još jedan detalj iz Teslinog života za koji većina nije znala, a to je da je bio veliki poštovalac Jovana Jovanovića Zmaja, čak i da je pisao pesme. To se u drami vidi ponovo u razgovoru sa Elen: „Pre ste imali uvek vremena za mene. Dolazili ste čak da mi i čitate pesme, onog vašeg zemljaka, koga hvalite, a kome je žena rano umrla i ostavila mu samo uspomenu i malu decu. Uzalud je pokušao da zadrži kazaljku na satu“.

Na pitanje Velisava Tomića („Iz čega se sastoji taj vaš podatak iz koga saznajete da je Tesla bio pesnik?“) Crnjanski odgovara: „Pa eto: postoji taj podatak da je izdao svoje pesme. Drugo: postoji i korespondencija sa Zmajem i treće, jedan dirljiv susret sa Zmajem u Beogradu, gde je Tesla vanredno lepo primljen... Poezija Jovana Jovanovića Zmaja i to ljubavna – *Đulići* naročito – igrali su u Teslinom životu jednu mentalnu ulogu tako da kad je naišao na čoveka koji je to stvorio, on je bio sav zanet...“ . I dalje, Crnjanski navodi da niko nije proučavao ono što je Tesla napisao, napravio. On je u Americi stvorio mnogo, ali se štošta i zaboravilo. Bio je siromašak do kraja života, a za osamdesetogodišnjicu čestitali su mu rođendan jednim telegramom. Razišao se sa Mihajlom Pupinom, hteo je da pomogne i narodnooslobodilački pokret, ček na milion dolara pocepao je i vratio ga svom prijatelju Vestinghausu (što je u drami takođe spomenuto)... „Bio je duboko svestan svoje veličine, ali i vrlo skroman čovek“⁵. Zato se ova drama i ne okončava Teslinim uspehom, već trijumfom do tad nepoznatog naučnika Markonija, o čemu Teslu obaveštava upravo Vestinghaus: „Markoni, Markoni je uspeo, Tesla. On je zaista dvanaestog, prošlog meseca, stigao u Njufaundlend, u zaliv Sent Džons i čuo Poldu. Poldu je signalizirao preko Okeana“⁶. Trijumfovao je onaj

---

⁴ Videti: M. Milošević, „Lament nad Milošem Crnjanskim“, *Vreme*, broj 497, 15. jul, 2000.

⁵ Ž. Stojković, *Eseji i članci – istorija, polemike, razgovori*, str. 508.

⁶ Miloš Crnjanski, *Drame*, Beograd 1966: Prosveta, str. 432.

koji je posle Tesle došao do istih rezultata. Tako se i završava drama, tačnije Teslinim govorom koji stoji na samom početku ovog rada, da bi, kada se zavesa spusti, na scenu izišli Elen, Bukovica i Rozamund i izneli njegov značaj za čitavo čovečanstvo, uz reči „Ne treba ćutati“.

Nije trebalo, jer takav čovek nije zaslužio da umre u siromaštvu hraneći golubove. No, ipak, kao što je bio vidovit u nauci, tako je (u ovoj drami) predvideo da njegovo ime neće ostati zapisano na pesku, da će i on biti jedan od onih za kojim će vikati: *I morti. I morti*. A u tome je svakako suština.

Pišući ovakvo delo, Crnjanski, ne samo da je sačuvao nezaboravljenu Teslu od zaborava, već se njegovom liku i delu u potpunosti posvetio, razumevajući njegovu veličinu. Zato je Tesla istinski junak Miloša Crnjanskog - i kao naučnik i kao čovek, u čijoj je biografiji pronašao i sebe.